

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду од 22. децембра 2022. године изабрани смо у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *УЛОГА ИСКУСТВА И ДОЖИВЉАЈА У КРИТИЧКОМ МИШЉЕЊУ* кандидаткиње Ане Кубурић. На основу увида у овај рад, подносимо следећи извештај.

ИЗВЕШТАЈ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ *УЛОГА ИСКУСТВА И ДОЖИВЉАЈА У КРИТИЧКОМ МИШЉЕЊУ* КАНДИДАТКИЊЕ АНЕ КУБУРИЋ

1. Основни подаци о кандидаткињи и дисертацији

Ана Кубурић, венчано Зотова, рођена је 1984. године у Сарајеву. Основне и мастер студије филозофије завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду. Докторске студије филозофије уписала је на Филозофском факултету у Београду 2010. године и наредних година положила је све испите са просеком 9,71. После успешне одбране предлога теме (пред комисијом у саставу: проф. др Драго Ђурић, проф. др Миланко Говедарица и доц. др Александра Зорић), кандидаткињи је одобрена израда докторске дисертације 2018. године, под менторством проф. др Љиљане Раденовић. У пролеће 2022. године за новог ментора за раније одобрену тему изабран је проф. др Миланко Говедарица.

Колегиница Кубурић радила је као професор филозофије и логике у три средње школе у Београду. Учествовала је у реализацији неколико програма који су се тицали иновација, креативности и развоја критичког мишљења у настави филозофије и социологије. Похађањем додатних курсева из статистике и психометрије, кандидаткиња је стекла неопходне вештине за извођење квалитативно-квантитативних истраживања и анализа у ширем подручју друштвено-хуманистичких дисциплина. Поред осталог, била је

ангажована на позицији млађег аналитичара за истраживања на Балкану, у Бриселу 2009. године, у оквиру Галупове организације за Европу (The Gallup Organisation Europe). Докторандкиња је била и секретар часописа *Религија и толеранција*, при Центру за емпиријска истраживања религије са седиштем на Филозофском факултету у Новом Саду. Учествовала је на више домаћих и међународних научних скупова, коауторски и самостално објавила је двадесетак стручних и научних радова, а учествовала је и у приређивању десетак зборника научних радова.

Завршена докторска дисертација Ане Кубурић, под насловом *Улога искуства и доживљаја у критичком мишљењу*, има све елементе који су предвиђени за ову врсту радова. Њен обим је 185 страна основног текста (укључујући насловну страну, податке о комисији, резиме и садржај) и 11 страна библиографских података о коришћеној литератури (187-197), са преовлађујућим изворима на енглеском језику. Поред поменутих формалних елемената, основни текст садржи пет главних делова: *Увод* (13-17), *I – Појмови искуства и доживљај* (19-135), *II – Теорије критичког мишљења – место искуства и доживљаја* (137-166), *III – Улога доживљаја у критичком мишљењу* (167-184) и *Закључак* (185-185). Са изузетком веома кратког закључног сегмента, главни делови дисертације рашчлањени су на мање тематске целине. Структура завршене дисертације поклапа се са планираном структуром истраживања, која је изложена приликом одбране предлога теме и давања позитивног комисијског извештаја о њеној научној заснованости.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације тицао се испитивања концептуализације искуства и доживљаја у различитим филозофским традицијама и научним дисциплинама, посебно у оквирима различитих психотерапијских праваца, са циљем да се одговори на питање о томе да ли динамика доживљавања значајно доприноси успешности критичког мишљења. Иако повезани, појмови искуства и доживљаја имали су донекле независне историјате и теоријске артикулације у филозофији (Кант, Хусерл, Дилтај, Гадамер, Мерло-Понти, Џејмс, Дјуи, Денет и други) и психологији (Роџерс, Перлс, Гендлин, Елис и други), при чему однос између ових појмова и критичког мишљења није био предмет темељног истраживања. Чак и савремени филозофи образовања, попут Харви Сигела, користе ове појмове на непрецизан начин, што значи да још увек није довољно разјашњена улога

искуства и доживљаја у настави критичког мишљења. Циљ докторске дисертације подразумевао је ауторкину намеру да пружи властити допринос превазилажењу поменутих недостатака у релевантним фундаменталним и примењеним истраживањима, односно да објасни међузависност квалитета искуства/доживљавања и квалитативног нивоа критичког мишљења. Сматрамо да је овакав приступ значајан за развој филозофске науке, као и за њену примену у извођењу наставе из критичког мишљења.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

(1) На способност и спремност личности да критички мисли о нечему значајно утиче њена отвореност за сопствени процес доживљавања. Ово је главна хипотеза, која је научно потврђена поступно спроведеним разматрањима у свим појединачним деловима докторске дисертације.

(2) У рецентној литератури о критичком мишљењу занемарена је експликација улоге искуства и доживљаја, зато што се о доживљавању пише на имлицитан начин и посредством другачије терминологије. Ова хипотеза потврђена је комбиновањем појмовне, историјске и компаративне анализе релевантних учења и текстуалних формулација.

(3) Феномен искуства или доживљаја парцијално је истраживан у различитим филозофским традицијама, зато што је свака од њих селективно расветлила само неки од аспеката тематизованог феномена. Историјском и компаративном анализом, кандидаткиња је показала да су значења појмова искуства и доживљаја хомогенизована и затворена унутар праваца који воде порекло од репрезентативних филозофских учења Канта, Хусерла, Дилтаја и Гадамера, те да су у савременим истраживањима занемарене њихове заједничке тачке или споне.

(4) Појам доживљавања шири је од појма искуства, од онога на шта се примарно реферира у традицији емпиризма и позитивизма. У свом доказивању да појам доживљавања обухвата и појам искуства, ауторка дисертације је била подстакнута инспиративним увидима Карла Роџерса.

4. Кратак опис садржаја дисертације

У погледу композиције, текст дисертације сведочи о томе да је кандидаткиња највише простора посветила првој глави (19-135), тј. утемељујућим разматрањима о поимању искуства и доживљаја у филозофији и посебним наукама, за разлику од друге (о теоријама критичког мишљења, 137-166) и треће главе (о улози доживљаја у критичком мишљењу, 167-184), те уводних назнака (13-17) и формалног закључка (185-185). Сагласно томе, у опису садржаја овог докторског рада највише смо се усредсредили на најобимнији део дисертације, док смо изоставили посебно реферирање на уводни и закључни сегмент текста.

Прва глава дисертације сачињена је од пет основних подцелина: *I.1.Употреба појмова искуство и доживљај у филозофији*, *I.2.Резиме значења појмова искуство и доживљај и њихових експланаторних улога у филозофији*, *I.3.Употреба појмова искуство и доживљај у психологији и психотерапији*, *I.4.Улога појмова искуство и доживљај у когнитивним неуронаукама* и *I.5.Закључак о структури и функцији доживљавања*. Ауторка се у овој глави позабавила дефинисањем кључних појмова кроз историјску анализу њихових употреба у текстовима филозофа (I.1.), као и путем анализе структуре и функције процеса доживљавања, који ствара искуство и доживљај, у текстовима психотерапеута (I.3.) и неуронаучника (I.4.). Према њеним налазима, иако повезани, ови појмови су се другачије развијали кроз историју и подстицали су иницијативе различитог карактера. Реч је о томе да је појмом искуства оправдавано увођење емпиријских метода у различите области, подстицано је развијање когнитивних наука и увођење практичне наставе у школе, док је појам доживљаја постао окосница објашњења уметничког стварања и перцепције, односно њиме је подстицано проширивање драмског изражавања на психотерапију и класичну институционализову наставу и он је узет за један од главних предмета истраживања психологије.

Због разноврсности филозофских тема у којима појмови искуства и доживљаја учествују у различитим филозофским традицијама (емпиризму, трансценденталном идеализму, феноменологији, херменеутици, прагматизму), кандидаткиња је резимирала дате употребе пре анализирања процеса доживљавања код психотерапеута. Закључак из резимеа (I.2.) јесте тај да иако су ставови филозофа у чијим учењима се помињу искуство

или доживљај разнородни, начини на који они одређују и карактеришу ове појмове међусобно су сагласни и надопуњиви. Кандидаткиња је утврдила да се за потребе филозофских расправа и специфичних испитивања појам искуства често редукује на перцептивно искуство или свесно искуство. Међутим, особине које се приписују искуству, као и анализа синтагми у којима се појављује ова реч, показују да је искуство несводиво сложен појам, те да у вези са његовим особинама нема суштински противречних тврдњи. У том контексту, колегиница Кубурић је показала да су за појам искуства, који не би био редукован у свом садржају и обиму, одређујуће две особине: прво, да се тиче границе између организма и његове животне средине, пре свега површине коже и других органа чулно-моторичког одговора и, друго, да се динамика на коју реферирамо овим појмом даље одвија унутар граница организма, тј. да се односи на све што се догађа унутар граница организма, у сваком тренутку, и што је потенцијално доступно свести.

У најобимнијој глави дисертације, кандидаткиња је анализом употребе појма искуства код Канта показала да овде до изражаја долази однос искуства са разумом. Такође, показано је да су учења Хусерла, Денета и Антонија Дамазија усмерена на профилисање односа између искуства и свести, те да је однос перцепције и искуства средишња тема за Мерло-Понтија и Канта. За Дилтаја и Гадамера је установљено да су доживљај сагледавали из угла његовог односа са језиком, мишљењем и разумевањем. Колегиница Кубурић је установила и да су Џејмс и Дјуи први пут довели у везу искуство са психолошким процесима попут стицања навика, функционисања пажње, потребама и интересима. Она је објаснила да је веза између искуства и емоција највише била тема код психотерапеута и неуронаучника, као и да су Перлс, Роџерс и Дамазио пружили најсадржајнија објашњења динамике процеса доживљавања, нарочито сагледане у вези са самством и свешћу.

Кандидаткиња је изнела и свој став да релевантна хипотеза Антонија Дамазија – о томе да су исте неуралне структуре подлога регулације и репрезентације унутрашњих стања тела, емоција, прото-ја (претече самства) и стварања темељне свести (као свести која не користи аутобиографско памћење) – објашњава две ствари у вези са функционисањем искуства, а о којима говоре и психотерапеути. Прво, њоме се може објаснити зашто добар део садржаја доживљавања није испрва јасно присутан у свести,

али се има утисак да су дате несимболизоване информације доступне. Друго, њоме се може објаснити зашто емоције, пажња, невербалне слике и осећај себе карактеришу процес доживљавања.

Комбинујући анализу употребе појмова са структуралном и функционалном анализом процеса доживљавања у текстовима зачетника четири психотерапијска приступа – Карла Роџерса, Фрица Перлса, Југена Гендлина, Алберта Елиса (I.3.) – и код неуронаучника Дамазија (I.4.), ауторка је истражила то на који начин је доживљавање повезано са самством, емоцијама, свешћу, веровањима, памћењем и мишљењем. На крају прве главе (I.5.), она је закључила да искуство може бити и свесно и несвесно, да садржи информације о потребама организма захваљујући емоцијама, те да селективност пажње утиче на садржаје свесног искуства, као и памћење. На основу динамике функционисања искуства изведени су закључци о здравом, отвореном односу према искуству, те оном које је мање у функцији организма.

Кандидаткиња сматра да је приказ динамике доживљавања кључан за доказивање улоге коју искуство и доживљај имају у формирању критичког мишљења, о чему је реч у другој и трећој глави, и управо зато је разјашњавању ове динамике посвећено највише пажње и простора у дисертацији. Прва глава се завршава јасним описом тога шта је здрав однос према сопственом процесу доживљавања, за који се у наставку докторског рада тврди да значајно доприноси успешности критичког мишљења. Проширивање свести на широк опсег различитих, па и супротстављених страна актуелних доживљавања организма утицаће оптимализујуће на целокупну динамику личности, што је сасвим сагласно са психотерапеутским увидима Роџерса и Перлса, нагласила је ауторка. Поента је следећа: када је личност више отворена за укупно искуство које јој је доступно преко њеног организма и дозвољава себи да „одживи” своја чулна и висцерална искуства, квалитет психичке реалности се мења у позитивном правцу, а тиме се повећава и свесност о спољашњој реалности, онаквој каква она јесте. Кандидаткиња је закључила да се у том случају когнитивни процеси одвијају спонтаније, са већом толеранцијом на неодређености и са могућношћу да се и непријатне информације лакше процесирају, чиме се успоставља како адекватнија свест о стварности, тако и виши степен личног самопоуздања.

Друга глава дисертације сачињена је од две подцелине: II.1. *Анализа употребе појмова искуство и доживљај у теоријама критичког мишљења* и II.2. *Закључак о месту искуства и доживљаја у анализираним концепцијама критичког мишљења*. У првој подцелини изложене су концепције Роберта Ениса, Ричарда Пола, Џона Мекпека и Харви Сигела, односно објашњено је каква се улога придаје искуству унутар теорија ових аутора. Показано је да је у оквиру теорија критичког мишљења неспорно то да искуство представља један извор информација, који као и сваки други извор треба испитивати у погледу поузданости, о чему су писали Пол и Енис. Такође, истакнуто је да Мекпек користи појам искуства како би нагласио идеју да је за критичко мишљење значајно „знање и искуство у специфичној области” из које потиче проблем, као и да је њима условљено. При томе, кандидаткиња је посебну пажњу посветила оним аспектима разматраних концепција у којима се искуство помиње у вези са: системом веровања и погледом на свет, отвореношћу за туђа мишљења и аргументације, односом између речи и дела, некритичким навикама мишљења које се не могу исправити епистемолошким и логичким захтевима, као и улогом непропозицијског знања, због тога што управо у тим релацијама долази до изражаја значај процеса доживљавања за критичко мишљење.

У другој подцелини, ауторка је сумирала кључне увиде из претходне подцелине, који су од посебног значаја за њено укупно разматрање. Сагласно Половим схватањима, она је констатовала да било да је реч о академском или свакодневном искуству, оно се тумачи и процесира дубоко усађеним некритичким, егоцентричним и социоцентричним навикама мишљења. Указано је да се Полов допринос теорији критичког мишљења састоји у потенцирању важности разматрања свог и туђег погледа на свет, оног погледа на свет у чијим оквирима се формулишу аргументи и закључци, као и у његовом ставу да речи и дела треба да буду у складу, и да уколико то није случај постоји јак основ за критику, те у његовом схватању да учвршћен систем веровања у сваком од нас стоји на путу критичком мишљењу. Показано је да у таквим концепцијама долази до изражаја улога процеса доживљавања за разматрање туђе тачке гледишта и разлога који се формулишу из дате тачке гледишта. Колегиница Кубурић је скренула пажњу и на важност Мекпековог инсистирања на интегрисању веровања и евиденције која га подупире у постојећи лични систем веровања, јер само на тај начин нове чињенице постају лично знање погодно за даљу употребу. Она је истакла и допринос Барбаре Тејер-Бејкон у

расветљавању индивидуалне и друштвене природе искуства, као и улоге емоција. Међутим, ауторка је закључила да су дати корективи концепција критичког мишљења значајни, али и даље недовољни, те да ће задовољавајуће стање подучавања бити постигнуто тек када курсеви критичког мишљења буду упућивали студенте на основне садржаје о улози емоција, потреба и интереса у мишљењу, пружајући им инструкције о томе шта радити са психолошким процесима на нивоу личног доживљавања, као што се то чини у погледу инструкција за стандардне епистемолошке и логичке операције.

Трећа глава дисертације сачињена је такође од две подцелине: III.1. (*Критичко мишљење се темељи на процесу доживљавања*) и III.2. (*Подучавање критичком мишљењу које има у виду процес доживљавања*). Кандидаткиња је овде сумирала херменеутичку и психолошку аргументацију у прилог тези о значају процеса доживљавања за критичко мишљење. Такође, резимиране су практичне импликације становишта које се заступа у дисертацији, односно његове консеквенце по подучавање критичком мишљењу. У овом контексту, објашњено је да методе које укључују учење из искуства и доживљаја дају боље резултате у достизању исхода учења, како у афективном и психомоторном, тако и когнитивном домену.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Ана Кубурић је у својој дисертацији *Улога искуства и доживљаја у критичком мишљењу* поступно, темељно и исцрпно обрадила овако постављену тему, широко захватајући релевантне концепције, не само из области филозофских теорија него и из домена психологије, психотерапије и неуронауке. Сматрамо да су одређене слабости завршене дисертације – као што су местимичне недоречености у излагању изабраних теоријских гледишта, у њиховим мисаоним рашчлањивањима и повезивањима – проистекле из овакве ширине истраживачког захвата, али да то не доводи у сумњу висок квалитет остварених резултата у њеном докторском раду.

Висок научни квалитет дисертације огледа се у пружању ваљане аргументације у прилог потврђивања свих хипотеза од којих је ауторка пошла у свом истраживању. Прецизније речено, конкретни остварени резултати тичу се утемељених доказа: (1) да је успешност критичког мишљења личности значајно условљена њеним здравим односом и

отвореношћу према процесу властитог доживљавања, (2) да у рецентним учењима о критичком мишљењу недостаје суптилна експликација важности личног доживљавања ствари о којима се просуђује, (3) да је различитим филозофским традицијама својствен редуccionистички говор о искуству и доживљају, тј. неучавање да се ради о два аспекта једног истог феномена и (4) да је доживљавање обухватан процес који укључује (производи) и искуство и доживљај. Овим постигнућима пружени су драгоцене прилози за кориговање теоријских дефицита у релевантним традиционалним филозофским учењима и актуелним научним истраживањима, кроз додатно расветљавање начина функционисања људског духа, смисла и важности личног доживљавања, као и путева за побољшање критичког мишљења у процесу образовања.

Дакле, научни допринос ове дисертације састоји се у систематизовању и иновирању постојећих сазнања из домена филозофије духа и филозофије образовања, уз пружање снажних подстицаја за практичну примену остварених теоријских резултата у правцу квалитетнијег подучавања критичком мишљењу.

6. Закључак

Ова докторска дисертација урађена је у складу са одобреном пријавом теме и задовољава све неопходне стандарде који важе за израду докторских радова. Реч је о систематичном, самостално написаном и оригиналном научном делу, па на основу свега претходно изложеног предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета да прихвати наш извештај о докторској дисертацији Ане Кубурић *Улога искуства и доживљаја у критичком мишљењу* и да јој одобри усмену одбрану.

У Београду, 20. јануара 2023.

1. Проф. др Миланко Говедарица
2. Проф. др Мирослава Трајковски
3. Проф. др Богдан Лубардић